

B I B L I O T H E C A
S C R I P T O R V M G R A E C O R V M E T R O M A N O R V M
T E V B N E R I A N A

M. TVLLI CICERONIS

SCRIPTA QVAE MANSERVNT OMNIA

FASC. 23

ORATIONES

IN P. VATINIUM TESTEM

PRO M. CAELIO

EDIDIT

TADEVSZ MASLOWSKI

STVTGARDIAE ET LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMXCV

Gedruckt mit Unterstützung der Förderungs-
und Beihilfefonds Wissenschaft der VG WORT GmbH,
Goethestraße 49, 80336 München

Die Deutsche Bibliothek — CIP-Einheitsaufnahme

Cicero, Marcus Tullius:

[Scripta quae manserunt omnia]

M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. —

[Ausg. Stutgardiae, Lipsiae]. — Stutgardiae ; Lipsiae : Teubner.
(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)

NE: Cicero, Marcus Tullius: [Sammlung]

[Ausg. Stutgardiae, Lipsiae]

Fasc. 23. Orationes in P. Vatinius testem et pro M. Caelio /

ed. Tadeusz Maslowski. — 1995

ISBN 3-8154-1195-5

NE: Maslowski, Tadeusz [Hrsg.]

Das Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist ohne Zustimmung des Verlages unzulässig und strafbar. Das gilt besonders für Vervielfältigungen, Übersetzungen, Mikroverfilmungen und die Einspeicherung und Verarbeitung in elektronischen Systemen.

© B. G. Teubner Stuttgart und Leipzig 1995

Printed in Germany

Satz: DW & ID Repro- und Satzzentrum GmbH

Druck: Druckhaus Köthen GmbH

Bindung: Verlagsbuchbinderei D. Mikolai, Berlin

PRAEFATIO

I. DE CICERONE EDITORE

Cum principium huius praefationis ab ipso Cicerone editore sumere mihi visum sit, ante quam de singulis loquar, pauca in universum de varietate opinionum dicenda. nam cum iam diu editores atque interpretes orationes in *P. Vatinium testem* et *pro M. Caelio*, alteram in Sestianae actionis probatione a Cicerone dictam, alteram pridie Non. Apr. a. 56 habitam, inusitato quodam modo institutas esse cognoverint, non mirum quod difficultates interpretandi alius alia ratione expedire conati sunt. satis enim compertum habemus¹ et Ciceronem et alios oratores, cum non omnia quae dicturi essent excogitari atque exornari ante causam possent cumque non nulla aut adversariis praeter expectationem dicentibus aut commutatione rerum facta ex improvise vel necessitate ducenda essent, in iis editionis causa congerendis non omnia omni ex parte concinnare potuisse.² in eandem fere sententiam, sed

1 Cic. *Brut.* 91–92; Quint. *inst.* 12, 10, 49–57; Plin. *epist.* 1, 20, 7 sqq.

2 J. Martha, Les discours judiciaires de Cicéron, RCC 13, 1, 1904–1905, 299–305; W. Drumann, Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung, 2. Aufl. hrsg. v. P. Groebe, 6, Berlin (Leipzig) 1899–1929, 546–548; L. Laurand, Études sur le style des discours de Cicéron 1, Paris ²1925–1927, 1–23; Th. Opperskalski, De M. Tulli Ciceronis orationum retractatione quaestiones selectae, Diss. Gryphiae 1914, 3–10 et 83–85.

multo probabiliora, quippe quae ex consuetudine causarum apud Romanos actarum ducta essent, dissevit J. Humbert. hic cum oratorem non unius diei res sed ea quae in iudicio per plures a se acta essent postea partim recisa partim mutata ac repurgata editionis causa in unum coartasse veri similiter statuisset, orationes quas legimus non nisi imaginem quandam rerum per singulos dies actarum eamque imperfectam praebere haud absurde contendit.³

Sequitur igitur ut, si recte de Ciceronis orationibus iudicare volumus, haud parvi intersit exquirere quae a Cicerone in ipso agendo pronuntiata sint, quae in orationis retractatione mutata vel novata. cum vero illud vix iam cognosci possit, res eo redigitur ut, si quae graviores dispositionis offensiones in superstitibus orationibus deprehenduntur, eas Ciceroni editori culpaе vertendas esse concludatur. cuius rei luculentum exemplum praebere videtur nostra Vatiniana et Caeliana. illa quidem Cicero-nem aliquando eo progressum doceri videmur ut non nisi argumento rei de qua dixisset conservato plane novam orationem conscriberet. quis enim credat 'Ciceroni in probatione causae Sestianae testem interroganti tam multa Vatini deformandi causa (§§ 1–39), tam pauca ad causam Sestianam pertinentia (§§ 40–42) dicere licuis-

3 J. Humbert, *Les plaidoyers écrits et les plaidoiries réelles de Cicéron*, Paris, Les Presses Universitaires, [1925]. cf. M. Schanz – C. Hosius, *Geschichte der römischen Litteratur* 1, München '1927, 453; W. Kroll, 'Rhetorik', *RE Suppl.* VII (1940), 1104; Id., *Rhein. Mus.* 86, 1937, 136–137; M. L. Clarke, *Rhetoric at Rome: A Historical Survey*, London 1953, 84–86; A. Michel, *Rhétorique et philosophie chez Cicéron: Essai sur les fondements philosophiques de l'art de persuader*, Paris 1960, 386–389.

se'.⁴ Caeliana vero indicare videtur id interdum accidisse ut Cicero orationi extremam manum non imponeret, sed offensiones quae in agendo additis ex necessitate partibus effectae essent in edendo qualibet de causa neglegeret.

Haec similiaque cum in diversas partes disputarentur,⁵ quaestionem de Cicerone editore denuo indagandam sibi proposuit Wilfried Stroh qui in libro bona fruge ac sano iudicio referto cum multa alia protulit, tum nescio an Ciceronem editorem, si modo eo sensu quo eum sibi finxit Humbert, in perpetuum explorerit. is enim recte: 'Weder äußere Zeugnisse noch innere analytische Indizien sprechen dafür, daß sich Ciceros Gerichtsreden als eine Art Resümee seiner anwaltlichen Tätigkeit während der jeweiligen Prozesse ansehen ließen; es sind stets in sich geschlossene Reden, die auf eine bestimmte Situation des Prozesses bezogen sind. Der Redaktor Cicero ist, so gesehen, eine Chimäre'.⁶ quae verba non ita accipias velim ut

4 Opperskalski 8.

5 Quod quidem in primis ad Caelianam, ut quae difficilior explicatu sit, pertinet. cf. R. Reitzenstein, Zu Ciceros Rede für Caelius, NGG 1925, 25–32; E. Ciaceri, Il processo di M. Celio Rufo e l'arringa di Cicerone, RAAN 11, 1, 1930, 1–24; M. T. Ciceronis Pro M. Caelio Oratio, ed R. G. Austin, Oxford 1960, in commentario; cuius viri d. etiam appendices pp. 144–161 consulendae; H. Drexler, Zu Ciceros Rede *pro Caelio*, NGG 1944, 1–32; C. J. Classen, Ciceros Rede für Caelius, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt 1.3, ed. H. Temporini, Berlin–New York 1973, 60–94.

De Vatiniana videndi Humbert 43 et 175–176; Laurand 1, 8; Opperskalski 8; Cicéron, Discours 14: Pour Sestius, Contre Vatinus, ed. J. Cousin, Paris 1965, 234–236.

6 W. Stroh, Taxis und Taktik. Die advokatische Dispositionskunst in Ciceros Gerichtsreden, Stuttgart 1975, 48 et 31–54.

Ciceronem editoris opera omnino supersedissee, sed potius ut interpretes singulorum orationum non numquam officio suo paulo remissius functos esse statuatur.

Id in primis in Vatiniānam cadere neminem qui §§ 1–4 et 40–42 cum Pocock et Stroh perlustrarit effugiet.⁷ nam quod orator dicit § 3 *sed heri te pro testimonio esse mentitum*, apparet Vatiniū testimonium in P. Sestium pridie eius diei quo Vatiniana habita est dixisse, in quo, id quod ex § 41 elucet, ut Sestium suspectum redderet, Milonem laudavit, Sestium oppugnavit,⁸ se ipsum de praevaricatione purgare studuit (§ 3 ... *cum adfirmares nullum tibi omnino cum Albinovano sermonem ... de Sestio accusando ... fuisse*). adeo autem Vatinius crimen praevaricationis non diluit ut ob hanc rem Cicero hominem acerbissimis verbis insectatus sit (§ 2 *etenim debuisti ... etiam si falso venisses in suspicionem ... tamen mihi ignoscere*). rebus ita ad controversiam deductis Cicero et Vatinius alter alterius odio inflammatus discesserunt. postero die Vatinius in iudicium venit occasioneque arrepta perpetua oratione in accusatores atque Ciceronem vehementissime invectus est. quod quando factum sit si quis quaerit, ex verbis § 3 *paulo ante*, i. paulo ante interrogationem quam legimus, elici posse in aperto est.⁹ hac igitur oratione Vatinius repugnantia prorsus iis quae pridie protulerat contendit: ac-

7 Quorum illius vide cum explanationes quae ad singulas res pertinent commentario comprehensas tum Append. I pp. 134–145 inclusam in: A Commentary on Cicero in Vatinius, London 1926; huius autem argumentum pp. 48–49 obvium.

8 De hac re consulendus Pocock 140–141.

9 Aliter de hac re Madvigi sententiam secutus disputavi in The Text of Cicero, *In Vatinius* 3, Philol. 136, 1992, 181–187, unde tamen coniecturae quam proposui *sed heri te pro testimonio* nihil detrimenti factum.

cusatorem Albinovanum iam ab initio (i. fortasse eo tempore quo de constituendo iudicio solebat esse contentio) in praevaricationis suspicionem sibi venisse (§ 3 *quem praevaricatorem esse ab initio iudicasses*; § 42 *cum multa in Albinovanum de praevaricatione diceret*); eundem sibi etiam insidias parasse, cum ab se § 3 *contiones P. Sesti scriptas, quas neque nosset neque reperire posset* petisset; omnino si accusatores Sestium re vera condemnationem pati in animo habuissent, § 42 *quavis lege, quovis crimine* potius quam lege de vi, quo crimine damnari non poterat, accusaturos fuisse. praeterea multa in ipsum Ciceronem a Vatinius dicta esse ex §§ 5–10 quibus exordium orationis excipitur colligi potest. hinc igitur facile intellegitur quid causae Ciceroni fuerit cur tanto odio iracundiaque in Vatinius exarserit atque hominem omni vi oratoria inimicissime corripuerit. vide enim quid Vatinius egerit vel potius quid propositi habuerit. nam cum obiecta Ciceroni defensione C. Corneli (§§ 5–6a), hominis in populari ratione florentis, exprobratoque discessu ex patria (§§ 6b–10) ipsum oratorem inconstantiae in re publica gerenda, quam ille sibi obiecisset, reum esse contendisset,¹⁰ ac prorsus res eius modi tetigit quibus Ciceroni summi animi motus excitari possent. numquis igitur est qui his perpensis non intellegat vanam esse illam opinionem qua aliam fuisse habitam Vatinianam, aliam editam affirmetur? eo enim quod Vatinius paulo ante Ciceronem sui purgandi causa, Ciceronis obiurgandi gratia perpetua oratione egisse deprehendimus, eo, inquam, idem a Cicerone in Vatinius oratione perpetua quam habemus factum esse certissime evincitur.¹¹

10 V. Pocock 137.

11 Cf. M. Gelzer, *Cicero, ein biographischer Versuch*, Wiesbaden 1969, 163; U. Albin, *L'orazione contro Vatinius*, PP 14, 1959, 173 adn. 3.

De Caelianae compositionis difficultatibus primus egit Eduardus Norden, qui distinctis partibus orationis ante causam paratis a partibus ex tempore dictis aliam fuisse Caelianam a Cicerone in commentariis conscriptam, aliam in iudicio pronuntiatam contendit.¹² adductus est vero orator ut causae agenda consilium mutaret in primis oratione L. Herenni Balbi (§§ 25–30a) cuius vehementem effectum non nullis ex tempore dictis diluere conatus est. ita conturbatione semel facta plura labem traxisse videntur, cuius rei documentum praebent partes orationis diversis locis obviae quae adeo inter se congruunt ut non modo eadem sententiae sed etiam verba iterentur. sic § 19 (*a quo quaeram, si prodierit*) ex § 67 (*ex quibus quaeram ..., si prodierint*), § 28 (*equidem multos ... haberi solent*) ex §§ 41–43 (*multa enim ... excusatione defenderet*), § 30 (*sunt autem ... ut dicitur*) ex § 51 (*duo sunt enim ... criminantur*), §§ 48–50 (*mulierem nullam ... facultatem dabit*) ex §§ 38 (*nihil iam ... salutasset*) et 35 (*quae ... aut diluas ... fateare*) originem ducere dicuntur. Nordeni igitur sententiam si sequimur, cum illae locorum iterationes a Cicerone relictæ sint, oratorem in oratione editionis causa conscribenda non tantum curae quantum nos exspectamus consumpsisse arbitrandum est. nam quod vir d. nostram Caelianam ne Milonianæ quidem in iudi-

12 V. E. Norden, *Aus Ciceros Werkstatt*, Sitzber. Berlin 1913, 1, 2–32, iterum impressum in: *Kleine Schriften zum klassischen Altertum*, ed. B. Kytzler, Berlin 1966, 133–164. quas partes ita sibi disposuit vir d. ut §§ 1–18 ante causam parata esse, §§ 19–22 ex tempore dicta, §§ 23–24 ante causam parata, §§ 25–30 (*... re-cuso*) ex tempore dicta, § 30 (*sunt autem ...*) ex tempore dicta, §§ 31–34 ante causam parata, § 35 ex tempore dicta, §§ 36–47 ante causam parata, §§ 48–50 ex tempore dicta, §§ 51–69 ante causam parata, denique §§ 70–80 ante causam parata intellegat.

cio habitae (v. *Schol. Bob.* p. 112,11 sqq., Stangl) anteponendam affirmat, paulo longius in Cicerone vituperando progressus est.

Aliud argumentum protulit Richard Heinze,¹³ cuius deinceps vestigiis insistens Wilfried Stroh cum omnes dispositionis nodos solvit, tum omnia adeo ad liquidum perduxit ut summam orationis artem, qua est composita, hodie admirari nobis liceat.¹⁴ tamen vix est cur moneam non hic esse locum horum virorum argumenta accurate persequendi. haec si quis cognoscere vult, publicas ipsorum auctoritates adeat necesse est. unum tamen quo tota argumentandi ratio a Cicerone adhibita explicari posse videatur sine incommodo legentium praetermitti nequit. quod enim ad Caelianae dispositionem attinet, summi momenti est illud agnoscere, familiaritatem illam, qua Caelius cum Clodia coniunctus esse dicitur, non ab accusatoribus, id quod omnes ante Heinziū interpretes affirmabant, Caeli criminandi causa in iudicio esse iactatam, sed ab ipso Cicerone Caeli defendendi gratia adhibitam.¹⁵ eo autem Cicero omnem fidem testimonio Clodiae quo accusatores in Caelium utebantur abrogare studuisse (§§ 30–50 et 51–69) videtur quod, cum inter amatores disidium exortum esse statuisset, iure contendit nihili esse aestimandum illud testimonium quod Clodia odio atque ira excitata in Caelium diceret. quod si familiaritas illa iudicibus nota et sermonibus hominum percelebrata esset, id quod omnibus ante Wilfriedum Strohm persuasum erat, nihil Ciceroni opus erat iudices per tantas argumen-

13 R. Heinze, Ciceros Rede *pro Caelio*, Hermes 60, 1925, 193–258.

14 Stroh, Taxis und Taktik 243–295.

15 Heinze 228 sqq.

tationis ambages ducere ut res plana fieret. nunc vero eam non solum iudices ipsos latuisse, verum etiam ex iis quae accusatores in Caelium dicerent artificio quodam oratorio ab ipso Cicerone Caeli purgandi causa fictam esse recte statuit Stroh.¹⁶ laus igitur huius viri est quod invento illo artificio a Cicerone adhibito sanam esse orationem Caelianam ac liberam compositionis difficultatibus vix quisquam in primis respectis illis quae Stroh de singulis orationis partibus disputat negaverit. quod postquam statuimus, facile, opinor, quivis concedet summa in Cicerone editore vituperando opus esse cautione ne id vitio oratori vertamus quod nostrae ipsorum indiligentiae debeatur.

II. VATINIANA ET CAELIANA IN CODICVM FAMILIA ω

Huius familiae codices primarii sunt cod. Parisinus 7794 (P), s. ix^{med.}, codd. Bruxellensis 5345 (olim Gemblacensis) (G), s. xi^{in.}, et Berolinensis lat. fol. 2° 252 (olim Erfurten-sis) (E), s. xii^{in.}, ex y derivati, cod. Harleianus 4927 (H), s. xii^{ex.} quamvis codicum PGEH familia non omnis continetur fontium copia ex quibus orationis Vatinianae et Caelianae verba nostris temporibus hauriri possint, tamen cum hi codices praeter cetera subsidia firmum fundamentum textus constituendi et emendandi praebeant, iis ut operam in primis demus res ipsa postulat. in Vatiniana vero aegre nos carere valido illo et exoptato praesidio quod in textu emendando alterius cuiusdam traditionis codices adferunt, cum oratio Caeliana cuius memoria mul-

16 Stroh, Taxis und Taktik 271–272 et 296–298.

tiplex est declarat, tum eo manifestum fit quod multum ibi coniecturaetribuendum est. nam scholiasta Bobiensis propter excerptorum tenuitatem haud ita multis locis editori opem fert. itaque si quis contenderit Caelianam proprius ad ipsius Ciceronis exemplum accedere, Vatinianam vero unam aliquam ex compluribus antiquitatis memoriam reddere, is haud facile redargui poterit.

Codices PGEH cum iam bene exploratos habeamus,¹⁷ paucis rem de iis absolvere nobis licet. qua in re id propositi ante omnia habui ut primum in communem omnium originem inquirerem, deinde ut lectionibus quae singulis libris continentur pretium constituerem. noli autem putare in re concessa nos versari. sunt enim quae harum orationum, maxime Caelianae, propria sint, quae operae pretium fit indagare penitius, quamvis Alfredo Klotz inventum illud acceptum debeamus, qui ad exemplar codicis P pervenisse rivolum quendam ex alia codicum familia primus contendit.¹⁸ hoc tamen multo latius quam v. d. suspicatus est patere neque ad solum P pertinere ad-

17 V. T. Maslowski – R. H. Rouse, 'The Manuscript Tradition of Cicero's Post-Exile Orations,' *Philol.* 128, 1984, 60–104; M. T. Ciceronis Scripta quae manserunt omnia, fasc. 21: *Orationes post reditum*, ed. T. Maslowski, Lipsiae 1981, Praefatio; M. T. Ciceronis Scripta quae manserunt omnia, fasc. 22: *Oratio Pro P. Sestio*, ed. T. Maslowski, Lipsiae 1986, Praefatio; M. D. Reeve – R. H. Rouse in: *Texts and Transmission*, ed. L. D. Reynolds, Oxford 1983, 57–61. de singulis codd. v. B. Munk Olsen, *L'étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles 1 et 3.2*, Paris 1982 et 1989, s. v. "CICERO".

18 M. T. Ciceronis Scripta quae manserunt omnia 7 (... *Vat., Cael., ...*) rec. A. Klotz, Lipsiae 1919, xxxviii–xxxix. cf. etiam A. Klotz, *Zur Kritik einiger Ciceronischer Reden (pro Caelio und de domo)*, *Rhein. Mus.* 67, 1912, 370 adn. 3.

scito praeter codices **PGEH** testimonio recentiorum quorundam librorum qui orationem Caelianam continent certissimis argumentis comprobabo (v. cap. vii).

- ω Sed primum de archetypo ω agendum,¹⁹ quem iam ipsum librariorum mendis commaculatum fuisse cum per se intellegitur, tum erroribus qui libris **PGEH** ex eo derivatis communes sunt probatur. tamen vix recte facias si omnes id genus vitia illius prisci scribae negligentiae tribuas. nam et res ipsa postulat et mente facile concipi potest nec, id quod gravissimum est, desunt in codicibus **PGEH** eius modi loci quibus nisus ad unum saltem librum adscendas qui ut ipse proxime ab ω abest, ita proxime ad eum codices **P**, **y-mGE**, **H** sua quisque via accedunt. hunc si accuratius cognoscere vis, vix tibi totius traditionis fontem illum ω neglegere licet. qui liber magnam antiquitatem eo in primis profitetur quod maiusculis litteris scriptus erat. in codicibus enim superstitibus quibus lectio ω propagata est haud raro corruptelas offendimus, quarum origo nisi ex scriptura maiuscula perperam a scribis in singulis litteris accepta ducatur, alia ratione aegre explicari potest. huc igitur referendae eius modi litterarum permutationes:

A = **M**: *Cael.* 10, 114 *scimus*] *sciaius* **P**¹

B = **R**: *Vat.* 6, 78 *exsorbere*] *exsorrebere* **P**¹ i. ex *exsorrere* ubi *be* ad corrigendum *re* sscr.

C = **G**: *Vat.* 14, 178 *elicere*] *eligere* **P**; 23, 290 *gracchorum*] *cracchorum* **P**¹: *cracchorum* **P**²; *Cael.* 2, 29 *acriter*] *agriter* **P**¹; 31, 394 *necare*] *negare* **PG**¹**EH**; 42, 568 *parcat*] *pergat* **G**¹**E**; 51, 679 *necaretur*] *negarentur* **P**¹

E = **F**: *Cael.* 71, 968 *aeraria*] *afraria* **PGE**

E = **I**: *Vat.* 12, 159 *mauretanium*] *mauritaniam* **GE**: *mauretiniam*

19 V. Cicero, Scripta 7, ed. Klotz, Praefatio xxxv–xxxvii; Cicero, Scripta 22, ed. Maslowski, xxi–xxiv.

P; 24, 297 *delectos*] *delictos* P¹; 31, 401 *exeunti*] *exienti* P¹; ib. 405 *tuis*] *tues* P¹; 35, 468 *posset*] *possit* PGEH; 40, 534 *opsedis*] *opsidisset* P¹; *Cael.* 2, 22 *descendisset*] *discendisset* P¹; 15, 185 *deserti*] *deserti* P; 18, 217 *posset*] *possit* P¹; ib. 224 *pelio*] *peleo* P; 37, 500 *dide*] *dede* P²H; 42, 558 *inveneritis*] *inveniretis* P¹; 49, 646 *patefecerit*] *patefeceret* P¹; 51, 672 *e vadis*] *evades* P¹ (ergo *evadens* P²G¹EH e coni.); 59, 798 *maximis*] *maximes* P¹; 65, 881 *prosilire*] *prosilere* P¹; 70, 958 *delicias*] *delecias* P¹

F = T: *Cael.* 6, 65 *forensis*] *torrensis* P¹

I = F: *Cael.* 46, 623 *offendit*] *efiendi* P

I = L: *Vat.* 28, 365 *reiectionis*] *relectionis* G¹E eodemque spectat *iectionis* P¹ (cf. app. cr.); 32, 413 *expleras*] *expiaras* P¹GE unde *expiaras* P² e coni.; 34, 441 *deiecerit*] *delegerit* PGE; *Cael.* 5, 59 *iecis*] *legis* P¹E; 46, 621 *iocus*] *locus* P¹EH

I = T: *Vat.* 3, 36 *ei*] *et* G; 29, 386 *ei*] *et* PG¹E; 39, 517 *strumae*] *si romae* H i. partim e coni.; *Cael.* 42, 560 *tactu*] *iactu* P¹; 47, 630 *iam menses*] *t* menses* P; 58, 782 *tam*] *iam* PH

L = T: *Vat.* 8, 95 *muta*] *multa* P¹G¹; *Cael.* 17, 208 *milibus*] *militibus* P¹ i. ex *mitibus* ubi *li* ad corrigendum *ti* ssr.

P = I: *Cael.* 59, 803 *interruptis*] *interruitis* P¹

P = T: *Vat.* 33, 431 *potestate*] *tempestate* P adiuvante v. 430 *tempestatem* vel inde repetitum

T = E: *Vat.* 10, 123 *tandem*] *eandem* E

Accedit quod in uno alterove horum codicum, saepissime vero a P, partes orationis viginti fere litterarum omituntur aut, si quae ampliorem ambitum praebent, eae ipsae ita dividi possunt ut eiusdem mensurae partes efficiantur. has omissiones ad longitudinem versuum archetypi ω spectare demonstravit A. Klotz.²⁰ atque nullam dubitationem in hoc genere eius modi loci excitant, ut *Vat.* 12, 149–150 *terreres conscendentis* om. P¹ (xxi litt.); 16, 204 *quos privatos esse dicebas* om. P¹ (xxiii litt.); 18,

223 *esset etiam tum in re p.* om. GE (xviii litt.); 28, 364–365 *inimico suo contionem re-* om. P¹ (xxi litt.); 33, 435 *testimonii quae mihi* om. P¹ (xxi litt.); 36, 470–471 *sibi p. R. appetivit qui numquam* om. P¹ (xxv litt.; fort. omis- sum ob repetitum *numquam*); *Cael.* 8, 94 *atq(ue) etiam isti dignitati* om. PH (xxi litt.); 49, 653 *sed etiam proterva me- retri* om. PGEH (xxiv litt.); 50, 670–671 *et ceteris ma- gnam ad se* om. PGEH (xix litt.); 66, 896–897 *cur non comprehenderint* om. P¹ (xxi litt.). forsitan paululum hae- reas, ut coniectura tibi opus sit, in talibus, velut *Cael.* 35, 456–457 *facis quae dicis quae insimu / las quae moliris quae arguis* om. P¹ (xxiv + xxiv litt.); 38, 504–507 *se nulla cupi- ditate inductum de via decessisse quid signi nulli sumptus nulla iactura nulla versura at fuit fama quotus quisque istam effugere potest in tam* om. P¹ (cxxxii litt. quae sex versus archetypi efficere videntur). de *Cael.* 16 vero Klotzio non accedo. primum enim E omisit verba inde a v. 193 *et de criminibus* usque ad v. 200 *putaret ipse*, non ad v. 198 *cuius ipse* (idem ante eum Halm in ed. Turicensi 1856 et novis- sime Cousin in ed. Parisiensi ²1969 perperam rettule- runt).²¹ quo loco codex G transiit vv. 193–197 *et de cri- minibus ... ambitus*. at cum uterque ex communi fonte y-m (v. infra) derivatus sit, qui alter uter diversis locis haec tanta archetypi ω vestigia servaverit haereo. itaque quid sibi haec velint ‘in G octo, in E decem (debebat sal- tem vir. d. dicere quindecim) versus archetypi excidisse verisimile est’ nescio.²² atque idem valet de *Cael.* 38 (v. app. cr.). cum igitur dubitari nequit quin vetustissimus ille codex ω versibus viginti fere litterarum scriptus fue-

21 De libris et libellis aliquoties breviter citatis plura cogno- sces ex indice infra appposito.

22 V. Cicero, Scripta 7, ed. Klotz, Praefatio xiii.

rit, ampliorem etiam de eo notitiam suppeditat locus ille *Cael.* 17–36, de quo post Klotzium et ipse alibi fusius egi.²³ hic enim partes orationis suo loco motae ita se excipiunt ut, si scripturam **P**¹ tantum exprimere licet, post 17, 212 *vostrum* sequantur 27–36, 346–471 *reminierit qui unguenta ... timiditatem*, deinde subsequatur pars ante praetermissa 17–27, 212–346 *accommodavistis ... convivium*, cui adhaerent suo ordine posita 36, 471–472 *et nocturnos* sqq. adde quod eodem pravo verborum ordine codices **GE** laborant, contra **P**² signis in codicis margine apposis iustum ordinem indicavit, denique codex **H** iam vero ordine dispositam orationem praebet (v. app. cr.). sed de his rebus infra amplius disserendum erit (v. cap. vii). nunc vero utraque parte transposita continentur fere viimDCC litterae, quibus ad longitudinem versuum viginti litterarum revocatis utrobique cccxxxv versus efficiuntur qui sedem inter se mutarunt. itaque si archetypus ω quaternionibus compactus fuit, id quod Klotz postulat, singulas paginas versuum vicenum (non duodevicenum, ut Klotz) fuisse apparet.

Quod dixi inter ω et codices **P**, **y-mGE**, **H** alium aliquem librum intercessisse, id compluribus locis probatur quibus menda ex male intellecta scriptura insulari orta deprehenduntur. sequitur igitur ut, antequam lectio ω in tres illas codicum familias digressa est, alius liber intervenit, isque ex ω quidem derivatus, sed manibus illius minusculi generis scribendi peritis exaratus. hanc autem litteraturam non solum ab ipsis Hibernicis usurpatam fuisse sed saeculo sexto septimove ab iisdem monachis per diversas Europae partes propagatam, ut quivis ea uti

23 V. Cicero, Scripta 7, ed. Klotz, Praefatio xxxv. cf. Cicero, Scripta 22, ed. Maslowski, xxii–xxiii.

posset, inter omnes constat. itaque ad insularem traditionem hae litterarum permutationes in codicibus P, y-mGE, H obviae referendae:²⁴

a = u: *Vat.* 32, 418 *parum*] *purum* GE; 39, 517 *strumae*] *stramae* E; *Cael.* 5, 60 *si nituntur*] *si nitantur* H; 20, 252 *audebunt*] *audebant* G¹: *audeant* H; 23, 283 *peroratam*] *-um* G¹; 36, 475 *parvam*] *parum* P; 39, 536 *camillos*] *cum illos* P¹G¹E; 50, 666 *obiciant*] *obitiunt* H; 53, 706 *credendam*] *credendum* (-u- in ras. P) PG¹E; 63, 862 *tradendam*] P: *-um* H; 73, 989 *adulescentium -iam* E

a = x: *Cael.* 41, 556 *vix*] *via* P¹

c = t: *Vat.* 6, 64 *ac tamen*] *at tamen* P²GEH; 38, 500 *cum*] *tum* E; *Cael.* 34, 449 *celebrares*] *tenebrares* E

cl = d: *Vat.* 9, 108 *diritate*] *claritate* G¹

in = m = ui sim.: *Vat.* 3, 25 *indicasti*] *iudicasti* H; 8, 94 *minima*] *minica* G¹: *inimica* E; 30, 397 *munus*] *minus* E; 34, 441 *vi deturbarit*] *inde turbarit* E; ib. 445 *iudices*] *vides* E; 38, 506 *vatinium*] *-num* E; 39, 514 *viderunt*] *-rint* EH; *Cael.* 42, 571 *familiam*] *famam* PH: *fanum* GE (apparet in ω fuisse *famam*; v. app. cr.)

r = s: *Vat.* 3, 21–22 *heri te*] *hesterno* PGEH; *Cael.* 3, 39 *versatur*] *versatus est* G¹

r = n: *Vat.* 3, 23 *albinovano*] *albino vario* G¹E; 24, 302 *conlocaris*] *collocans* G; 24, 317 *coniunctiore*] *coniunctione* E; *Cael.* 19, 237 *quaeram*] *quaenam* E; 46, 621 *delectationis*] *delectatiores* E

t = r: *Vat.* 1, 6 *ita*] *ira* E: om. P; 24, 298 *vettium*] *vetrum* G¹; *Cael.* 36, 481 *confer te alio*] *conferre alio* P¹

Potissimum vero ad id genus referendi sunt errores ex perperam soluto compendio insulari particulae *autem* orti. quae particula cum nota illa h scriberetur, quae simillima erat compendio vocolae *enim* vel formarum quarundam pronominis *hoc*, haud raro factum ut in talibus

24 V. Cicero, Scripta 22, ed. Maslowski, xi et xxiii–xxiv; cf. Cicero, Scripta 7, ed. Klotz, Praefatio viii–x et xxxvii.

describendis quo quisque librarius imperitior scripturae insularis fuit, eo facilius in errorem inciderit. at id genus vitium admodum raro in **P** invenitur, fortasse non nisi uno loco ubi scriba una cum ceteris illam particulam omisit, *Cael.* 10, 117; plura in hac re peccavit **H**, velut *Cael.* 20, 255 *huius] hoc H*; 22, 276 *huius] hoc H*; plurima vero librarii **GE**, quorum ex longa serie locorum ubi id factum videmus admodum exile specimen desumere mihi placet hoc:

Vat. 10, 117 *autem] hoc G¹: huius E*; 10, 128 *hoc] huius E*; 40, 534 *autem] hoc G¹: huius E*; *Cael.* 1, 15 *autem] h * * G: hoc E*; 17, 211 *autem] enim E*; 20, 252 *hoc] haec E*; 24, 298 *autem] hoc G: enim E*; 28, 349 *hoc] huius GE*; 32, 403 *hoc] hac E: autem G*; 36, 467 *autem] enim E*; 53, 693 *hoc] autem G*; 63, 861 *autem] hoc E*; 64, 879 *hoc] autem G: enim E*; 74, 993 *huius] hoc GE*.

Sed ut ad primariam quaestionem perveniamus, operae pretium est quaerere qua fide singuli codices lectionem **ω** ad nos propagarint. atque sui iuris esset **P**, **yGE**, **H** vix est quod moneam. animadvertendum enim hos codices non aliter se in Vatiniana et Caeliana gerere atque in reliquis aa. 57–56 orationibus.

Ac primum cod. Parisinum 7794 (**P**) ceteros omnes et **P** aetate et integritate superare constat. liber est membraneus binis columnis tricenum senum vel septenum versuum a pluribus librariis Turonensibus s. ix^{med.} litteris minusculis carolinis scriptus. f. 44^r–49^v *INCIPIT IN · P · VATINIVM TESTEM*, f. 69^v–80^v *INCIPIT PRO CAELIO* legitur. in hac vero oratione cum codicis folia nescio qua aetate primum e compage essent soluta posteaque iterum religata, turba quaedam foliorum facta est qua, quod nunc folium 70 numeratur quodque particulam orationis *Balb.* 20–29 *a vobis esse constitutum ... et cuius praeterea* continet, in Caelianam est insertum, folium 80, quod huius orationis verba §§ 14–17 *natura cum omnis ... men-*

dacium vostrum et §§ 27–32 *reminierit qui unguenta ... inimicitiae cum* (qua in particula ideo illae §§ tam miro modo se excipiunt quod in inversionem illam §§ 17–36 incidunt) amplectitur, in calce totius libri ultimum est ^{P¹P²P³} adglutinatum.²⁵ praeter primam codicis manum **P¹** conspicua est manus correctrix **P²** ipsius librari fere aequalis. nam istius multo recentioris manus **P³**, quae in initio libri perquam libere grassata est, adeo pauca vestigia in his orationibus comparent ut ne in conspectu quidem librorum mentione dignam habuerim.

Primum cod. Parisinus in notitiam B. N. Krarupi pervenisse videtur, cuius collatione neglegenter facta usus tamen haud paucos utriusque orationis locos ad integritatem revocavit J. N. Madvig.²⁶ accuratissimam omnium codicis collationem in ed. Turicensi a. 1856 a Carolo Halm curata invenies, cui posthabendae sunt relationes posteriorum editorum omnium. mihi ad manus erat imago phototypice expressa unde haud neglecta opera priorum codicem denuo excussi.

^{P¹} Codicem **P** si recte aestimare volumus, separatim tractandae duae illae manus, altera **P¹**, quae ipsum codicem exaravit, altera **P²**, quae menda a **P¹** inlata vel ex exemplari translata emendare studuit. atque **P¹**, qua est bonitate, summam in exemplari describendo diligentiam adhibuisse nemo quidem negabit, sed tamen not tantam ut non inde haud pauci errores exorti sint. frequentissi-

25 Cf. K. Halm, Interpolationen in Ciceronischen Reden aus dem codex Parisinus Nro. 7794 nachgewiesen, Rhein. Mus. 9, 1854, 322 adn. 3.

26 V. J. N. Madvig, Opuscula academica 1, Hauniae 1834, 375–410 (*Cael.*) et 508–525 (*Vat.*) [compluribus omissis repetitum in: J. N. Madvig, Opuscula academica, Hauniae 1887, 304–332 (*Cael.*) et 394–407 (*Vat.*) = *Mdv.*³ in app. cr.].

num autem huius librari vitium in singulis verbis describendis cernitur, quae ita translata leguntur ut singulis litteris vel syllabis amissis decurtata exstent. cuius rei exempla tot tamque late passim occurrunt ut ea in classes digeri utilissimum mihi visum sit. omittuntur igitur a P¹ singulae litterae vel syllabae his locis:

a) in initio vocabulorum: *Vat.* 5, 52 *fufiam]* *fiam* P¹; 8, 98 *totius]* *tius* P¹; ib. 104 *unius]* *nus* P¹; 15, 198 *gessit]* *sit* P¹; 35, 463 *tibi]* *bi* P¹; *Cael.* 10, 110 *mecum]* *ecum* P¹; 21, 267 *hac]* *ac* P¹; 45, 605 *elucere]* *lucere* P¹; 57, 766 *credidit]* *redidit* P¹; 66, 896 *emiserit]* *miserit* P.

b) in interiore parte vocabulorum: *Vat.* 3, 33 *implicatam]* *inpliam* P; *Cael.* 26, 328 *cenasse]* *cena se* P; 30, 389 *accusatore]* *accusare* P¹; 34, 427 *familiaris]* *faliaris* P; 38, 520 *meretricio]* *meretrio* P¹; 46, 621 *convivium]* *convium* P¹; 49, 647 *meretricia]* *meretria* P¹; 51, 677 *dicitis]* *dictis* P; 56, 763 *sceleris¹⁾* *sceris* P¹; 57, 765 *conscio]* *consio* P¹; 59, 791 *sceleribus]* *scelerius* P¹; 60, 813 *de veneni]* *deveni* P¹; 67, 925 *capiti]* *capiti* P¹.

c) in fine vocabulorum: *Vat.* 4, 38 *nimum]* *nimi* P¹; 9, 106 *romano]* *roma* P¹; 26, 342 *pietate]* *pieta* P¹; 38, 504 *suis]* *su* P¹; 39, 519 *est]* *es* P; 40, 523 *rogata]* *roga* P¹; *Cael.* 36, 474 *quid¹⁾* *qui* P¹; 42, 565 *liberior]* *liber* P¹; 53, 692 *vidit]* *vidi* P¹; 54, 727 *acciperet]* *accipere* P; 72, 978 *natu]* *na* P¹; 77, 1031 *conservate]* *conservat* P¹.

Contra haud desunt loci, quamvis pauci, ubi P¹ vel singulas litteras vel syllabas addit, idque ita ut plerumque evadant verba Latina quidem, sed tamen a sensu loci aliena. quod v.c. evenit:

Vat. 3, 36 *libros]* *liberos* P¹; 40, 530 *erit]* *heri* P¹; ib. 431 *operas et]* *operasset* P¹; *Cael.* 43, 579 *maiorumque]* *romanorumque* P¹; 50, 659 *dixi sed]* *dixisset* P¹; 71, 763 *excitare]* *exercitare* P¹.

Ad idem genus referendi sunt loci quibus P¹ singulis voculis omissis peccavit, quae eius modi sunt ut potius ad singulas litteras omissas quam ad vera vocabula, ut ita dicam, pertineant.

huc igitur spectant, *Vat.* 1, 6 *ita]* om. P; 11, 132 *tuae]* om. P¹; 12, 154 *iter]* om. P¹; 30, 389 *ut]* om. P; *Cael.* 3, 32 *qu(a)e]* om. P¹;

18, 226 *nam*] om. P¹; 36, 484 *es*] om. P¹; 57, 780 *ad*] om. P; 73, 989 *in*] om. P¹; 75, 1005 *non*] om. P¹. unde apparet parvi ducendum quod *Vat.* 1, 1 P omisit *tua*, cuius tamen auctoritatem secutus est Peterson (in ed. Oxoniensi 1911), aut quod *Cael.* 36, 469 in P excidit *tuis*, quod amplexus est Clark (in ed. Oxoniensi 1905). quod vero etiam talia oculos librarii effugerunt, qualia sunt *Vat.* 6, 66 *tu bonis*] om. P¹; 12, 149 *terreres*] om. P¹; ib. 155 *si qui*] om. P¹; 24, 311 *spoliaras*] om. P¹; 26, 345 *et perditissime*] om. P; 19, 242 *et fortissimi* om. P; 40, 525 *rogabo*] om. P¹; *Cael.* 1, 9 *magistratibus*] om. P; 30, 384 *clodiae*] om. P¹; 71, 968 *camurti*] om. P¹, ea ut librarium P¹ neglegentiae arguunt, ita universae codicis praestantiae vix officiant.

De aliis P¹ vitiis breviter haec. librarium P¹ haud raro enuntiatorum partes transiluisse quae ad ipsum caput traditionis ω redire videantur iam dictum. item neglegentiae scriptoris tribuendum quod tribus locis partes orationis iterantur. id *Vat.* 6, 70 ob eam causam factum videtur, quod oculus librarii ab *vaticinando* rursus ad *vivendo* aberravit, ut haec iterum scripta inter *esse* et *quae* legantur: *quae tu inpudenter vivendo consecutum esse*; *Vat.* 30, 392–393 ob repetitum verbum *supplicationes* evenit ut v. 392 antecedentia *te illas non probasse optume nullae fuerunt* iterentur; de tertio loco *Vat.* 7, 84 consulas adn. cr.

Alia vitiorum genera librarium P¹ summae, non nullis etiam locis nimiae, diligentiae potius quam incuriae arguunt. huc referendum quod *Vat.* 4, 46 post syllabas *in to* ea quae in exemplari ob evanidam situve deletam scripturam legi non poterant aut defectu scripturae vacua membrana indicato omnino iam deficiebant, quod mihi quidem veri similis videtur, solus P¹ item spatio vacuo relicto (v. adn. cr.) religiose commemoravit. contra codices GE vel potius ille liber unde originem ducunt mutato *in to* in *in te* temere vitium occultare studuerunt; H vero omissis praeterea vv. 45–50 *ut ... vituperari* omnino lacunam simulata integritate obruit. quid quod P¹ non solum

ipsa exemplaris verba sed etiam correctiones sive super versus sive margini adpictas – nam de eo nihil certi iudicare licet – summa fide servavit. quo factum ut compluribus locis duplices lectiones a **P**¹ commemorentur, cuius generis sunt haec:

Vat. 23, 293 ac **P**²**GE** : *etac* **P**¹ : *et* **H**; *Cael.* 10, 112 *nequam*] *nequamquam* **P**¹, i. *ne* ad corrigendum *quam*- superscriptum a scriba in textum receptum est; 55, 739 *posse* **GE** : *possem*. *Pro se* sed -*ro* in ras., i. *posse* (unde **P**² *pro se* effecisse videtur) ad corrigendum *possem* superscriptum in textum a scriba **P**¹ insertum est : *posse pro se* **H**; 57, 775 *geratur*] *generatur* **P**¹ i. *ex genatur* et *er* ad corrigendum *en* superscripto conflatum; ib. 778 *gerantur*] *generantur* **P**¹; 59, 807 *quam*] *tamquam* **P**¹, i. *quam* ad corrigendum *tam* superscriptum.

Longa est autem series bonarum **P**¹ lectionum quibus **P**² in Vatinianae textu constituedo omnino carere non possumus, in Caeliana vero, cuius ratio critica aliter est comparata, alteris illis duabus stirpibus varie discrepantibus auctoritatem huius librarii secuti haud raro ex hoc uno quid in ipso ω steterit iudicare possumus. cum igitur genuinas **P**¹ lectiones enumerare nihil attineat, tamen unam instar omnium adfero, praesertim cum ea commemorata facilius transitus fiat ad cognoscendam originem correctoris **P**², quem et ipsum ut examinemus ratio huius disputationis postulat. sic *Vat.* 3, 31 cum **P**¹ *in quo alterum* verissime quod vidit descripserit, scriba **P**² ex exemplari quo in corrigendo utebatur *in quorum altero* intulit, quam lectionem inde a principibus edd. anni 1471 Veneta et Romana per omnes deinceps propagatam nemo ne suspectam quidem habuit, donec vir immortalis memoriae J. N. Madvig errore deprehenso locum ad sanitatem revocavit (v. adn. cr.). atque hoc loco, id quod gravissimum, corrector **P**² conspirat in errore cum **GE**, etiam cum **H**, quod non casu factum nemo est quin hodie sciat. sic

y enim saepissime in codice P fieri videmus, ut notae P², cui cui modi sint, sive P² correxit quae P¹ peccaverat sive quae hic omiserat ille supplevit, nec non multa praeterea quae P² in codice aut mutavit aut adscripsit plerumque cum secundae stirpis codicibus GE ita conveniant ut testes P²GE, ad quos saepe ob suam ipsius causam se applicat H, communem originem y profiteri statuendum sit. quem lectionis consensum ut et oculis usurpare possimus, pauca ponam exempla non primis quibusque locis obviis casu apprehensis, sed dilectu ita facto ut testimonium codicis H, cuius ratio paulo implicatior est, a ceteris seiungatur.

vide igitur haec: *Vat.* 21, 270 *incitata* P¹ : *incitatu* P²GE : -o H; 41, 539 *tamen quaero* Lb. : *etiam enquaero* P¹ : *etiam inquaero* (-que- G¹)P²G¹ : *etiam inquiri* EG² : *etiam quero* H; *Cael.* 24, 304 *Titum*] *l. luceium* P²GE : *luceium* H; 43, 589 *libidines* P¹H : -is P²GE; 45, 602 *loquor*] *eloquor* P²GE : *eloquor quorum* P¹ : *eloquiorum* H; 65, 881 *magis*] P¹ : *meliori* P²GE : *meliori magis* H.

quae congruentiae cum pro se ipsae loquantur, ita ut de iis nihil amplius dici necesse sit, adde quod haud aliam originem corrector P² in lacunis illis codicis P¹ explendis prodit. quae orationum particulae quae plerumque in margine, interdum in spatio vacuo a scriba relicto, etiam inter versus positae leguntur ita a P² supplentur ut ad verbum fere eadem in codicibus GE, etiam H, ubi is lacuna non hiat, in contexta oratione reperiantur. cuius artissimae adfinitatis notabiliora exempla maxime Caeliana praebet. constat enim hic ut alia multa ita additamenta illa aliquando tantis vulneribus adflicta esse ut, si unius familiae ω contineretur omne de iis testimonium, vix umquam ad sanitatem, quam tuetur codex Cluniacensis hic illic suffragantibus palimpsestis TA^p papyroque Π, restitui possent. sic *Cael.* 35, 456–457 *verba facis ... arguis*

spatio satis amplo vacuo relicto (v. app. cr.) praetermisit **P¹**, **P²GEH** conveniunt in *facis quae dicis quae in sororem tuam moliris quae argumenta*, verum recipitur ex **C^vCⁱⁱ** et, quantum evanescentes litterae discerni possunt, ex **II**; item 38, 504–507 voces *se nulla ... in tam* maximam partem fide **P²GEH** nituntur. quod post v. 507 *potest* a **Cⁱⁱ** additur *praesertim* (v. app. cr.), hoc verbum necessarium esse non autumarim; tamen cum cur quis id addiderit non perspiciatur, iterum insigniter in errore conspirare **P²GEH** statuendum est. et sic saepius factum. itaque non solum dubitari non posse quin corrector **P²** ad corrigenda librarii **P¹** menda defectusque scripturae codicem aliquem adhibuerit, sed etiam eum codicem non alium quam secundae stirpis progenitorem illum **y** vel librum eius simillimum fuisse manifestum. adde quod eum non **y-m** eundem prorsus fuisse unde originem traxerint **GE**, ut alia argumenta mittam, eo evincitur quod haud desunt loci quibus ea quae a **P²** traduntur integriora pleniorave lectionibus **GE** sint. sic *Vat.* 2, 15 quod **P²** (et **G²**) *me* recte, contra **P¹G¹EH** *mea* (*me* * **P¹**) falsum praebent, fortasse coniectura inventum. sed *Cael.* 38, 504–507 in illis *se nulla ... in tam*, quae **P²** supplevit, quod *iactura* (idemque **II C^bH** habent) recte legitur, *iactura et* corruptiora **GE** exhibent, id ad eundem fontem referri nequit; itemque *Cael.* 24, 301–305 quamvis verba illa *Coponii ... fuerat ei* a **P¹** praetermissa ne unus quidem familiae **ω** testis integra servaverit, tamen cum pro *qui cum doctrinae studio*, quod Cluniacensi debetur, **P²** (et **H**) *cum doctrina homo* scripserit, **G¹E** particulam *cum* omnino omiserint (**G²** etiam coniecturae indulserit, *doctrinae homo*), scriptori **P²** puriorem fontem praesto fuisse negari non potest. quae cum ita sint, **P²** et **GE** ita ex **y** descendisse videri ut inter **y** et **GE** unus saltem liber, quem littera **m** significavi, intercederet quivis concedat. ipse igitur **P²** habet ali-

quid praecipui ex antiquitate, cum in illis recentioris aevi codicibus GE et errandi occasio multiplicata sit singulis transcriptionibus et saepius corrigendi studium accesserit.

Sed coniectura eaque satis audaci ne P² quidem immunem se praebet.

certe haec quae sunt, *Vat.* 4, 38 *nimium* GEH : nimi P¹ : *nimis* P²B; 6, 77 *principum* GEH : *prin* P¹ : om. P²B (temere delevit); 32, 413 *expleras* Naug.¹ : *expiars* P¹GE : *expiaras* P² (v. app. cr.); *Cael.* 8, 91 *a verborum* C^vC^bGEH : *aveorum* P¹ : *ab eorum* P²; 50, 657 *tuas clodia* C^vCⁱⁱ(=D²) : * * *clodia* (de eras. videtur) P¹ : *clodia* GE : *clodiae* P²; 56, 753 *nec* T C^vCⁱⁱ(=d) : *neque* GEH : *de* P¹ : *idem* P²; 72, 980 *nobilissimi* C^vA^sGE : *nobilis* si P¹ : *nobiles* P² –

quae facile augeri possunt – haec, inquam, ex capite librarii orta esse ex comparatione lectionum quas et P¹ et reliqui codices praebent certissime colligitur. quibus tamen ne magis aequo commovearis neve opineris me haec tam sedulo collegisse ad vexandam huius testis summam virtutem, vide quam saepe P² eo usque ultra testimonium GE ascendat ut genuina solus ex y stirpis codicibus tradat. cuius generis sunt, ut pauca exempla ponam, haec:

Vat. 23, 293 *nihilo* (-ch- H) *putaris* P²H : *nihiloptaris* P¹ : *nihilo optaris* G : *nichilo optaris quam* E; 33, 423 · C · P²B : om. P¹GE; *Cael.* 3, 36 *sine mea* P²H : *sine**|*ea* P¹ : *sine inea* G : *si nemo* E; 31, 395 *paravit* ΠP²H : *paruit* P¹GE; 74, 992 *sed abit* (-iit P²)A^pP² : *sed habiit* P¹ : *sed habuit* GE : *sedaret* C^vCⁱⁱ(=D²).

Nihilo minus haud desunt in utraque oratione loci ubi P³ ea quae in P correcta leguntur, correctori P² an P³ – hic multo recentior est neque quicquam praebet quod non aut coniectura excogitatum sit aut ex editione Aldina a. 1519 (Naug.¹) petitus²⁷ – tribuenda essent, haud semel

editores priores haerebant. cuius modi loci ne et huic editioni impedimento essent quominus omnia ad liquidum perducerentur, auxilium petivi a cod. Bernensi 136 (**B**) ^B saeculo xii Floriaci ad Ligerim²⁸ ex correcto **P** exscripto, cuius testimonio codicis **P** correctores facile internonsci posse iam diu cognitum.²⁹ tantum cave ne continuo inconstantiam mihi obicias, qui modo dixerim scribam **P**³ ab hac editione a me omnino amotum. dico igitur, id quod supra declaravi, me sane **P**³ abiecissem, sed tamen **B** semper aperte in consilium vocasse ubi de scripturae origine dubitarent priores. hoc ita intellegitur ut v. c. tales adnotationes in app. cr. proferantur, velut *Vat.* 3, 26 *albinovanum* (*albino vanum* **P**¹**E**)**P**¹**G****E****H** : *albinum vanum* **P**²**B**; scilicet h. l. **B** adducitur ne de origine lectionis *albinum vanum* dubitetur. aliter fit *Cael.* 39, 536 ubi editores aut silent aut lectionem *camillos* manui **P**² tribuunt; quo loco equidem vel adnotando lectorem monui quid cuique testi deberi videatur, *camillos* **THC**^b**P**² (an **P**³? nam *cum illos* legitur in **B**)**HG**² : *cum illos* **P**¹**G**¹**E**. sed etiam aliud aliquid ex **B** lucramur. nam illius foli 80 in fine codicis **P** ^Bpositi (v. supra) oris sive avulsis sive tineis comesis etiam complures litterae vel integra Caelianae verba simul ablata sunt. feliciter igitur accidit quod **B** admodum fideliter emendatum **P**, i. **P**¹ + **P**², repraesentat, ita ut quid in corrosa membrana olim steterit dilucide planeque decla-

28 V. E. Ornato, La redécouverte des discours de Cicéron en Italie et en France à la fin du XIVe et au début du XVe siècle, *Acta Conventus Neo-Latini Bononiensis*, *Proceedings of the Fourth International Congress of Neo-Latin Studies*, Bologna 26 August to 1 September 1979, ed. R. J. Schoeck, Binghamton, New York 1985, 568–569.

29 V. Halm, *Interpolationen*, 321–322. in cod. **B** f. 120^r–124^v legitur in *P. Vatinius testem*, f. 145^v–154^v *pro Caelio*.

ret. itaque sicubi scriptura **P** in hoc folio deficit, quid defectu membranae perierit testis **B^p** (sic enim codicem **B** his locis significavi) ostendit, velut *Cael.* 28, 353 *concesso* **B^pH** : *concesso* **GE**; 29, 370 *et in reum* **B^pG** : *et in re*um* (*r eras.*) **H** : *et in rerum* **E**.

y-mGE Secundae stirpis testes primarii sunt cod. Bruxellensis 5345, olim Gemblacensis (**G**) s. xiⁱⁿ. in usum Olberti, abbatis monasteri Gemblacensis (1012–1048) descriptus,³⁰ et cod. Berolinensis lat. fol. 2° 252, olim Erfurtensis (**E**) ex opera Wibaldi, primum abbatis monasteri Stabulensis (1130–1158), tum et huius et Corbeiensis (1146–1158) Corbeiae in Germania s. xiiⁱⁿ. ortus.³¹ codicem deperditum y unde **GE** ultima stirpe originem ducunt Leodi in bibliotheca quadam hospitium habuisse probabiliter statuitur.³²

G Cod. Bruxellensis 5345 continet f. 14^r–26^v *M · TVLLII CICERONIS ORATIO PRO M · CELIO INCIPIT*, f. 68^v–74^v *M · TVLLII · CICER · (onis) IN VATINV(m) INCIP(it) ORATIO*. liber est membranaceus versibus longis scriptus; singulae paginae versus tricenos ternos complectuntur. post scribam ipsum (**G**¹) homo quidam fere aequalis (**G**²) correctiones complures intulit. prima cod. **G** collatio

30 V. A. Boutemy, Un grand abbé du XIe siècle: Olbert de Gembloux, Annales de la société archéologique de Namur 41, 1934, 43–85.

31 V. W. Wattenbach, Das Schriftwesen in Mittelalter, Leipzig 1896, 541–542; L. F. Hesse, Serapeum 27, 1866, 49–59. 65–76. 81–89. 97–107; P. Lehmann, Erforschung des Mittelalters 5, Stuttgart 1962, 131. cf. etiam Reeve – Rouse in: Texts and Transmission, ed. Reynolds, 92–93. cf. etiam M. T. Cicero-nis Epistularum libri sedecim, ed. L. Mendelssohn, Lipsiae 1893, ix–x.

32 V. Cicero, Scripta 22, ed. Maslowski, xi–xii.